

УДК 821.161.2:Підмогильний

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-215-17>

ЖІНКА В ПРОЗІ ВАЛЕР'ЯНА ПІДМОГИЛЬНОГО: ПСИХОЛОГОСПРЯМОВАНА ВІЗІЯ

A WOMAN IN THE VALERIAN PIDMOHYLNY'S PROSE: A PSYCHOLOGICALLY ORIENTED VISION

Івашина О. О.,

orcid.org/0000-0001-6504-1514

доктор філософії з філології,

старший викладач кафедри української філології та журналістики

Центральноукраїнського державного університету

імені Володимира Винниченка

Статтю присвячено психопоетикальному осмисленню жіночих образів у прозі Валер'яна Підмогильного з погляду психоаналізу та аналітичної психології. У дослідженні окреслено проблему репрезентації фемінічного як багаторівневого феномену, пов'язаного не лише з композиційними потребами, а й із внутрішніми психічними процесами автора. Жіночі постаті у творчості Підмогильного розглядаємо як вагомні маркери його психічної динаміки, що поєднують архетипні структури (насамперед Аніму і Велику Матір) з особистісним і культурним досвідом. Такий підхід дозволяє переосмислити підхід до інтерпретації персонажів письменника з урахуванням їхньої функціональної та психологічної глибини.

У центрі уваги перебуває специфічна дихотомія жіночого в художньому світі письменника – духовно ідеалізоване та знецінено-тілесне, що корелює із комплексом Мадонни-Блудниці та зумовлює постійний конфлікт між бажаним і дійсним у чоловічих персонажів. На основі аналізу малої та великої прози показано, що жіноче виконує здебільшого функції катализатора внутрішніх процесів чоловіка та маркера його Еросу, Тіні чи інших структурних субстанцій. Важливою складовою дослідження є інтерпретація образу матері в біографічному та архетипному вимірах, що задає вихідну матрицю ставлення митця до жінки та визначає характер подальших літературних еманцій жіночності.

Окрему увагу приділено роману «Невеличка драма», який представлено як унікальний випадок еволюції жіночого персонажа в психопоетиці Валер'яна Підмогильного. Образ Марти Висоцької для митця є найповнішим утіленням юнгіанської Аніми, бо автор наділяє її індивідуальним несвідомим та особистісним розвитком, прагне інтегрувати через неї фемінні риси. Саме через Марту простежуємо трансформацію ставлення автора до жінки як суб'єкта, а не лише об'єкта чоловічих афектів, що підкреслює психоавтобіографічне значення роману.

Ключові слова: аналітична психологія, архетип, Валер'ян Підмогильний, історія української літератури, літературознавство, психологізм, психопоетика.

This article is devoted to the psychopoetic interpretation of female characters in Valerian Pidmohylny's prose from the perspective of psychoanalysis and analytical psychology. The study outlines the problem of representing femininity as a multi-level phenomenon associated not only with compositional needs, but also with the author's internal mental processes. We consider female characters in Pidmohylny's work as significant markers of his mental dynamics, combining archetypal structures (primarily the Anima and the Great Mother) with personal and cultural experience. This approach allows us to rethink the interpretation of the writer's characters, taking into account their functional and psychological depth.

The focus is on the specific dichotomy of the feminine in the writer's artistic world-spiritually idealized and devalued-physical, which correlates with the Madonna-Whore complex and causes a constant conflict between the desired and the real in male characters. Based on an analysis of short and long prose, it is shown that women mostly serve as catalysts for men's internal processes and markers of their Eros, Shadow, or other structural substances. An important component of the study is the interpretation of the image of the mother in biographical and archetypal dimensions, which sets the initial matrix of the artist's attitude towards women and determines the nature of further literary emanations of femininity.

Special attention is paid to the novel «A Small Drama», which is presented as a unique case of the evolution of the female character in Valerian Pidmohylny's psychopoetics. For the artist, the image of Marta Vysotska is the most complete embodiment of the Jungian Anima, because the author endows her with individual unconscious and personal development, striving to integrate feminine traits through her. It is through Marta that we trace the transformation of the author's attitude towards women as subjects, not just objects of male affections, which emphasizes the psychoautobiographical significance of the novel.

Key words: analytical psychology, archetype, Valerian Pidmohylny, history of Ukrainian literature, literary studies, psychology, psychopoetics.

Постановка проблеми. Пошуки жінки – справа вельми захоплива й цікава в будь-якій площині. Чимало митців ставили перед собою таке завдання, і таки знаходили, внаслідок чого жіночі архетипи здобули безмежну кількість утілень, адже це про матір, кохану, музу, дитину та інші ролі, надані природою й соціумом. Валер'ян Підмогильний – не виняток. Жінка займає важливе й неоднозначне місце в його прозі, хоч і не завжди головне. Розкриття значного обшару сенсів художнього нарративу письменника певною мірою буде пов'язане саме з жінкою.

Водночас фемінне у Підмогильного постає не так індивідуалізованими характеристиками, як психологічним феноменом або тригером чи тлом для його активізації, що відображає внутрішні конфлікти, імпульси та глибинну психоструктуру автора. Саме тому дослідження жіночих образів потребує психологоспрямованого підходу, який запобігатиме дещо спрощеному трактуванню його персонажів як недостатньо прописаних чи «неприродних» (С. Павличко). Натомість розуміння *функцій* тих чи тих героїнь, *психоавтобіографічного підґрунтя* та загальних *композиційних тенденцій* сприятиме більш об'єктивному аналізу та розумінню художньої цінності інтелектуальної прози Валер'яна Підмогильного.

Письменник спрямовує нарративну оптику, переважно, на головного героя-чоловіка, психічні структури якого увиразнюються через жіночих персонажів навколо. Утім, тут таки стикаємося і з найбільшим винятком із запропонованої тези – романом «Невеличка драма», у якому відображено еволюцію жінки як персонажа, а також фемінного в психосвіті митця. Тож прагнемо визначити ключові точки цього процесу; типові для психопоетики В. Підмогильного образи, за допомогою яких оприявлено жіноче, а також особливості «Невеличкої драми» як, з одного боку, унікального твору в доробку митця з психоавтобіографічним значенням, а з іншого – спадкоємця вже існуючих тенденцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Екстремум наукового інтересу до творчості В. Підмогильного, зокрема до роману «Місто», припадає на 1990-ті роки ХХ століття. Саме тоді з'явилися ґрунтовні студії В. Мельника, С. Павличко, В. Шевчука та інших дослідників, а також було перевидано праці Ю. Шереха [1, с. 442]. Сукупний огляд цих матеріалів, доповнений біографічними та історичними довідками, подано в збірнику критичних та літературознавчих праць «Досвід кохання і критика чистого розуму», впорядкованому О. Галетою [1].

На інтелектуальну природу прози Підмогильного, а також на її типологічні паралелі й відмінності з доробком В. Петрова (Домонтовича) звертає увагу С. Павличко, аналізуючи український модернізм у контексті європейських літературних тенденцій [2]. Психопоетика письменника стала предметом поглиблених студій І. Скляр [3] із акцентом на біографістиці. Психоавтобіографізм малої прози В. Підмогильного окреслено в статті С. Михиди й А. Гонтар [4].

Окремий сегмент літературознавчих інтерпретацій присвячено проблематиці міста як художнього простору, насамперед у зв'язку з романом «Місто». У цьому контексті показовою є праця Л. Щітки, В. Дмитренко, Л. Мялковської, М. Нестелеєва. Урбаністичне тло присутнє й у романі «Невеличка драма», але не є визначальним для цього твору.

Мета дослідження. Метою дослідження є наближення до цілісного уявлення про репрезентацію жіночих образів у прозі Валер'яна Підмогильного крізь призму психоаналізу та аналітичної психології. За допомогою цієї візії прагнемо з'ясувати, яким чином жіночі персонажі

відтворюють приховані психічні процеси письменника, виражають його внутрішні конфлікти, а також сприяють реалізації авторського задуму.

Для досягнення мети передбачено визначення основних типів другорядних жіночих персонажів та їхньої ролі в тексті, а також поглиблений аналіз Марти з роману «Невеличка драма» [5] як найповнішого втілення внутрішньої жінки митця – Аніми. Це допоможе окреслити динаміку трансформації цих образів на різних етапах творчості, а також пояснити внутрішню логіку специфічного поєднання ідеалізації та знецінення жіночого в художньому світі Підмогильного.

Виклад основного матеріалу. Жінка рідко постає головною героїнею творів Валер'яна Підмогильного, але певною мірою присутня майже скрізь. Її жадають, про неї мріють, нею марять. Але чого хоче сама жінка? Яка вона – *муза Валер'яна Підмогильного*, або ж *Аніма чоловіка-творця*? Спробуймо наблизитися до розуміння психоавтобіографічного аспекту сприйняття письменником жінок і жіночого в собі. За концепцією К. Г. Юнга, ідеться про один із проявів психіки письменника, а саме: *структурної субстанції індивідуального несвідомого Аніми*, яку неодмінно тією чи тією мірою відображатиме настільки деталізований жіночий персонаж [6], у чий внутрішній світ намагається зануритися митець.

Саме від уявлень про Аніму й варто відштовхуватися, коли аналізуємо образ жінки у свідомому й несвідомому певного чоловіка, позаяк цей аспект психіки утворений *трьома основними джерелами*: материнською фігурою, індивідуальним досвідом та культурним нашаруванням [6]. Тобто отримуємо зрозумілу модель, у якій первинним буде саме *архетип Матері*, активно й у повній мірі присутній у житті В. Підмогильного

Дослідниця його психопоетики І. Скляр високо оцінює вплив матері письменника на формування інтелектуала й інтелігента, наділеного при цьому емпатією до селян, розумінням праці й ціни хліба. Мати працювала на землі все життя й не мала формальної освіти, але була наділена «тактовністю, делікатністю й суворою гідністю», що сформувало *духовний ідеал української жінки, берегині роду* [3, с. 89]. Однак уже з цього бачимо небезпечну опозицію до образу Іншої, яка відрізнятиметься від величної Мадонни як символічного втілення такої варіації Великої Матері.

Психоавтобіографічна повість «Остап Шаптала» візуалізує своєрідну сповідь Підмогильного в малоемоційності та обмеженості теплих проявів до родини, яку виражено через докори сумління Остапа: «А мати жадала, щоб колись на самотині син обняв її та, схиливши своє обличчя, сказав би: «Матусю, люба й кохана! ... Але він ніколи не скаже подібного, її син» [7, с. 118]. Саме материнський образ не має негативної конотації в художньому світі Підмогильного, зокрема в романах «Невеличка драма», «Місто».

І хоча архетип Великої Матері не цілковито позбавлено тілесності, письменник різко відмежовує від нього все фізіологічне, наділяючи ним іншу категорію жіночих персонажів, які виконують передусім роль *сексуальних об'єктів*. Образ такої жінки задекларовано ще в ранній творчості митця. Зокрема, в оповіданні «Важке питання», де юнаки «саме переживають сплеск сексуальної активності: “потреба в жінчині вже почувалася... Андрій ... мучився, довго не міг увечері заснути під впливом непроханих, а іноді й проханих, малюнків” [4, с. 192]. Досвідчений товариш Микола, який уособлює раціоналізовану хіть, чітко відокремлює «жінчин» для втіхи, яких «одразу видно: намазані, нафарбовані, звички особливі. На вулиці змовимося про ціну, а потім у номера» [7, с. 13], від «ідеальної дівчини» Галі, зваблення якої здається «недоладним, бридким», натомість котру «лише хочеться цілувати ніжно без краю» [7, с. 11].

Ця тенденція продовжується й надалі в обоютованні *недосяжної, недоторканої й незаїманої*, якою зокрема є героїня повісті «Остап Шаптала» Олюся – втілення самопожертви й безнадійної та безкорисливої любові, приреченої на смерть у психосвіті В. Підмогильного: «Остап учився, а Олюся жила самим сподіванням його приїзду. Брат був її душею. ... Олюся весь час була його рабою, доброхитною й безоглядною» [7, с. 125]. Юнак зазначає, що її можна

було «лише відчувати, як мрію» [7, с. 131], та й то після смерті, коли «Олюся зробилася образом далеким і високим, до якого не можна було підвести обличчя» [7, с. 131].

Натомість сексуально активна й відверта жінка частіше викликає в персонажів Підмогильного відразу, що може межувати з хіттю, а може й повністю виключати її. Маємо підстави думати, що письменнику не вдалося уникнути *комплексу Мадонни-Блудниці* [8], принаймні в творчості, адже помітно прагнення зобразити жінку насамперед духовною, втілити ідеалізований образ Аніми, але воно повсякчас руйнується об тілесний світ дійсності, матерію, унаслідок чого мрія втрачає свою привабливість. Це яскраво відображено в описі товаришки Тоні з «Повісті без назви», яка всім своїм виглядом уособлює щось *приземлене, суто тілесне*, а тому – *естетично непривабливе* для автора і його текстового альтер-его Городовського: «це була негарна, дебела жінка, але жвава, весела, напориста» [7, с. 221].

З одного боку, вона задовольняє *фізичний потяг* головного героя: «Вона збудила його відразу. ... Її вульгарність здавалась йому особливим і досить високим стилем, який не кожна жінка спроможна мати» [7, с. 221]. Але після чергового вгамування «фізіологічної потреби» [7, с. 128], як це названо іншим персонажем Підмогильного, Городовський відчуває *огиду*: «тепер вона збуджувала в ньому тільки безжальну зневагу своїми оголеними розкошами, своєю плоскою мовою, в якій справді видно було вбогість, але внутрішню, і послужливим чеканням грубої ласки. Ба більше – її спиною він немов побачив ще жіночі тіла, що протягом років поділяли по черзі з ним цю незмінну канапу» [7, с. 223]. Зовсім інша справа – *недосяжна незнайомка*, що вабила чоловіка більше як «дізнане відчуття, ніж певний образ» [7, с. 245]. Породжена більше уявою, ніж дійсністю, жінка не має нічого спільного з фізіологією, не здатна «забруднитися», а тому така прекрасна й божественна. Майже як мертва Олюся.

Утім, у всіх згаданих творах жінки постають радше явищами або об'єктами в житті чоловіків. Дещо іншу ситуацію бачимо в романі «Невеличка драма», де в центрі історії перебуває молода жінка Марта Висоцька, яка одного дня прокидається на порозі *нового етапу власної індивідуальності* [9], зазнає різючих змін у житті, щоб знову заснути в кінці «глибоким непорушним сном, сном великої і довершеної стоми» [5, с. 317]. Безумовно, Марта – унікальна. На жаль, потенційно, В. Підмогильний просто не встиг виписати інших жінок – головних героїнь своїх романів, однак ця претендує не лише на формальне вивищення, а й на суттєвий внесок у психобіографічний спадок митця.

У тексті головна героїня виконує роль, радше, композиційної домінанти, навколо якої розгортається художній конфлікт. Вона – тло для його проєкції, проявник усіх уламків чоловічого психосвіту. С. Павличко звертає увагу, що в прозі митця «йдеться майже виключно про чоловічу сексуальність, яка виявляється жорстокою, руйнівною для жінок силою» [2, с. 224]. Більшість жінок, змальованих Підмогильним, якщо не взагалі всі, крім Марти, є лише «об'єктом почуття й екзистенціального пошуку мужчини» [2, с. 224]. Однак не будьмо «інженерами Стайничими» й не ставмо дівчину «на коліна» завчасно. Під прискіпливим психологічним поглядом у ній можна розгледіти значно більше, позаяк Марта розвивається як особистість, із часом виявляє потенціал до самостійних дій, а головне: автор наділяє її несвідомим, що втілено в епізодах сну, роздумах, відображенні бурхливого внутрішнього життя дівчини.

То про що нам це може свідчити, крім утішного «хай живе Марта!»? По-перше, «ефірного часу» їй відведено таки менше, ніж, наприклад, Юрію Славенку та його «білку» (Ю. Шерех). Та й Дмитро Стайничий, який дозволив собі використати грубу силу проти тендітної дівчини, здобуває значно більше звичайного пролетарського щастя: «Улаштувався остаточно, працюю як добрий віл, але завод наш гуде! <...> А що одружився! Хорошу дівчину взяв, їй-богу, не гіршу за вас!» [5, с. 296]. Тобто «скептичному оптимізму», «практичному соціалізму» та іншим філософським і біологічним концепціям В. Підмогильний надає більше ваги, ніж почуттєвій складовій, яку втілює жінка.

Передусім бачимо це в уже згаданих назвах розділів, зокрема: «Четверо в одній кімнаті, крім дівчини» [5, с. 74]. Письменник ніби виносить Марту за дужки свого рівняння та виключає з велемудрих дискусій: «Та покиньте, нарешті, товариші! – скрикнула Марта. – Ви всі страшенно нудні!» [5, с. 80]; «– Хто заговорить про раціональність або практичність, з того штраф двадцять копійок на користь безпритульних» [5, с. 81]. Цим заперечує раціональність жіночого, прагне його витіснення, визнання слабкістю, але водночас не покидає спроб осмислити й опанувати. Разом із тим частину уваги приділено Ліні, «сумирній і негарній із себе дівчині», «ретельній у роботі до педантизму» [5, с. 29]. Таку раціональну та спокійну жіночність автор винагороджує сімейним щастям і життєвою стабільністю, бо вона не здатна зруйнувати спокій чи завадити побудові соціалізму.

За твердженням К. І. Юнга, «Аніма – фактор найбільшої ваги у психології чоловіка там, де завжди діють емоції й афекти. Вона посилює, перебільшує, викривляє й міфологізує всі емоційні зв'язки з професією чи людьми обох статей. І плетива фантазії під цим – її творіння» [6, с. 103]. Саме такий її вплив, суголосний із давньогрецькими уявленнями про сирен (звбливих морських демоніць, які спричиняли кораблетрощі), і бентежить раціонального Славенка: «І вона сяjala, аж він заплющив очі і ладен був ось зараз зсунутись із канапи навколiшки, схилитись у мовчазнім захваті перед нею, розпорошитись, зникнути біля її ніг, узутих у чорні, дешевенькі черевички» [5, с. 115].

Нумінозність цього переживання сам автор позначає словами «шалений екстаз» [5, с. 115], тож раціо не пробачає собі таку слабкість перед фемінним: «Професор відчув глибоку образу й підвівся з канапи. Самолюбство його було скривджене, до того ж дуже боляче» [5, с. 116]. І Славенко, і Безпалько, і, особливо, Стайничий стають по-своєму жорстокими до дівчини, коли усвідомлюють її владу над собою, і прагнуть повернути собі сильну позицію. Зокрема, Дмитро робить це буквально: «Він з насолодою бгав, трощив її руку в своїй дужій руці, він вивертав їй руку, щоб вона впала додолу... – Не крикнеш! – він хутко стиснув їй рота другою рукою. – Гратися зо мною захотіла? Ставай!... Дівчина якось незграбно кругнулась і впала навколiшки, скорчившись від болю... – А що? Знатимеш тепер?... Ну, от і поборолися, мовив він спокійніше. – Виходить, я дужчий» [5, с. 127]. Таким чином психіка намагається подолати емоційну Аніму, але за допомогою насилля, що містить у собі компонент Тіні.

Таким чином Марта відображає складний процес визнання чоловічою психікою її жіночої складової, накладання на неї системи особистісних та суспільних поглядів, щоб збагнути, як воно «по той бік» і згармонізувати своє бачення Іншого. Ми не бачимо надміру феміністичних висновків чи раптового прозріння, але спостерігаємо маленьке диво – пробудження й інтеграцію Аніми свідомістю молодого письменника, який здатний дещо глибше зрозуміти й описати цей світ.

Висновки. Проаналізований матеріал дає підстави стверджувати, що жіночі образи у прозі Валер'яна Підмогильного функціонують як важливий, хоча й структурно неоднорідний елемент авторської психопоетики. Незважаючи на те, що жінка рідко стає центральною постаттю сюжету, її присутність у текстовому світі митця є концептуально значущою, адже саме через жіноче автор розгортає власні інтелектуальні, емоційні та екзистенційні пошуки. Юнгіанська оптика, застосована до творів Підмогильного, дає змогу осмислити психоавтобіографічне значення жіночих персонажів як уособлення Аніми митця, а психоаналітична – наблизитися до розуміння комплексу Мадонни-Блудниці.

Сакралізація архетипу Великої Матері, пов'язаного з фігурою реальної матері письменника, спричиняє виразне протиставлення ідеалізованої духовної жіночності тілесній, чуттєвій і приземленій. Уже в ранніх оповіданнях простежується стійкий дуалізм, що формує характерну для художнього світу Підмогильного модель непримиренного розриву між бажанням і відразою, сакральним і плотським. Ця дихотомія зберігається й у пізніших творах: саме недосяжні, сублімовані жіночі постаті постають об'єктами обсесії, тоді як фізіологічно явлена жіночність викликає у персонажів огиду або агресію.

Із цього погляду роман «Невеличка драма» вирізняється тим, що в центрі сюжету вперше поставлено жінку, наділену власною внутрішньою динамікою. Марта Висоцька – не лише об’єкт проєкцій чоловічої психіки (хоча й це теж), а й суб’єкт індивідуальних процесів, що надає тексту психологічної глибини та збагачує психопоетикальне прочитання творчості Підмогильного. Перспективними залишаються подальші дослідження Аніми в контексті всієї творчої спадщини письменника, з огляду на те, що образ жінки має вагомий вплив на психологізм його тексту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Досвід кохання і критика чистого розуму : Валер’ян Підмогильний : тексти та конфлікт інтерпретацій / упоряд. О. Галета. Київ : Факт, 2003. 432 с.
2. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі : монографія. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Либідь, 1999. 447 с.
3. Скляр І. Психобіографічність творів Валер’яна Підмогильного. *Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Сер. : Літературознавство*. 2011. Вип. 1(3). С. 87–102.
4. Михіда С., Гонтар А. Психоавтобіографізм малої прози Валер’яна Підмогильного. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. 2024. Вип. 3(210). С. 189–194. DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-210-28>
5. Підмогильний В. Невеличка драма. Упоряд., передм., прим. Я. Цимбал. Харків : Віват, 2023. 336 с.
6. Юнг К. Г. Архетипи і колективне несвідоме. Пер. з нім. К. Котюк; наук. ред. О. Фешовець. 2-ге опрац. вид. Львів : Видавництво «Астролябія», 2018. 608 с.
7. Підмогильний В. Сонце сходить. Вибрані твори. Київ : ВГ «Ще одну сторінку», 2024. 288 с.
8. Фройд З. Вступ до психоаналізу. Нові висновки. Пер. П. Тарашук. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2021. 552 с.
9. Івашина О. Національна модель індивідуалізації в романі Марії Матіос “Черевички Божої Матері”. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. 2024. Вип. 2 (208). С. 174–180. DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-24>.

Дата надходження статті: 27.11.2025

Дата прийняття статті: 19.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025